

УДК 347.121.3

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.05>

Кузьмич О. Я.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БОРЖНИКА ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТРЕТІМИ ОСОБАМИ, НА ЯКИХ БУЛО ПОКЛАДЕНО ЙОГО ВИКОНАННЯ (Ч. 1 СТ. 618 ЦК УКРАЇНИ)

У статті аналізуються загальні положення правової природи цивільно-правової відповідальності. Звертається увага на її співвідношення із санкціями у цивільному праві. Акцентується увага на підставах (умовах) настання цивільно-правової відповідальності. Крізь призму загальних положень інституту покладення виконання обов'язку боржника на третіх осіб розглядаються правові аспекти цивільно-правової відповідальності боржника за порушення зобов'язання третіми особами, на яких було покладено його виконання (ч. 1 ст. 618 ЦК України). Тобто у цій статті йдеться про один із видів цивільно-правової відповідальності, а саме відповідальність за дії (бездіяльність) третіх осіб. У такому разі йдеться про третіх осіб, які перебувають у юридично значимому правовому зв'язку з боржниками основного зобов'язання.

Звертається увага на особливості застосування ч. 2 ст. 528 ЦК України, якою передбачається покладення цивільної відповідальності на боржника у разі, якщо третьою особою не буде виконано такого обов'язку. Зокрема, як передбачено положенням наведеної правової норми, у разі невиконання або неналежного виконання обов'язку боржника іншою особою цей обов'язок боржник повинен виконати сам. Як наслідок, зроблено висновок про те, що законодавець хоч і передбачив як виняток із правила можливість прямої відповідальності третьої особи, на яку покладено виконання боржником обов'язку перед кредитором, тим не менше він не звільняє у цьому разі від відповідальності самого боржника.

Крім того, зауважується також і про те, що для виникнення цього виду цивільної відповідальності повинен мати місце такий юридичний склад: факт, яким опосередковується виникнення основного та самостійного зобов'язання, а також факт невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, учасники цивільних відносин, боржник, кредитор, третя особа, зобов'язання, обов'язок, право зворотної вимоги (регрес).

Актуальність теми дослідження. Проблематика участі третіх осіб у виконанні зобов'язань неодноразово перебувала у центрі уваги науковців, однак що стосується аналізу правових аспектів цивільно-правової відповідальності боржника за порушення зобов'язання третіми особами, на яких було покладено його виконання крізь призму положень ст. 618 ЦК України, то це питання натепер є найменш дослідженим, що й зумовило актуальність тематики наукового дослідження.

Стан дослідження. Правові аспекти цивільно-правової відповідальності боржника за порушення зобов'язання третіми особами, на яких було покладено його виконання, неодноразово перебували у центрі уваги науковців, підтвердженням чого слугують праці таких авторів: В.В. Луця, В.Д. Примака, М.К. Сулейменова, О.В. Михалюк, І.О. Бровченка, М.І. Брагінського та ін., однак що стосується дослідження цивільної відповідальності крізь призму положень ст. 618 ЦК України, ч. 2 ст. 528 ЦК України, то це питання не знаходило належної уваги серед науковців.

Виклад основного матеріалу. Як зазначив В.В. Луць, цінність цивільного права полягає в тому, що воно у своїх нормах містить широкий арсенал засобів впливу на поведінку громадян та організацій через їх інтереси і за допомогою інтересів. Одним із таких засобів впливу на майнові інтереси осіб є застосування до правопорушника майнових санкцій, зокрема цивільно-правової відповідальності [6, с. 126]. Особливість методу цивільно-правового регулювання відповідних суспільних відносин, пише Н.С. Кузнецова, полягає в тому, що у разі порушення суб'єктивних прав норми цивільного права спрямовують свій регуляторний механізм на відновлення порушених суб'єктивних прав. Відповідно, міри примусу з урахуванням особливостей предмета цивільно-правового регулювання спрямовані не на особистість правопорушника,

а на його майно, оскільки основна ціль їх застосування пов'язана з відновленням порушеної майнової сфери потерпілої особи [5, с. 356–357].

Суттю цивільно-правової відповідальності, пише Ю.О. Заїка, є покладення на правопорушника передбачених законом невиконаних правових наслідків, які можуть полягати або у позбавленні порушника певних прав, або у заміні невиконаного обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку додаткового [3, с. 11].

Загалом, цивільно-правову відповідальність у юридичній літературі визначають як санкцію за правопорушення, що спричинює для правопорушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [4, с. 97]. Відповідальність передбачає застосування санкції як міри відповідальності, де відбувається обмеження у правах або покладання нових чи додаткових обов'язків. Покладення відповідальності є способом захисту, завжди пов'язаним з осудом поведінки правопорушника, що на конкретному (правозастосовному) рівні виявляється у разі винесення рішення судом, який застосовує відповідні санкції [1, с. 21].

Для застосування цивільно-правової відповідальності до особи, що порушила суб'єктивне право, необхідною є наявність певних вимог, передбачених законом. Ці вимоги є умовами цивільно-правової відповідальності. Такими умовами є протиправність поведінки правопорушника; наявність негативних наслідків у особи, суб'єктивне право якої порушено; причинний зв'язок між протиправною поведінкою правопорушника та негативними наслідками; вина правопорушника [9, с. 83].

В юридичній літературі багато сказано про їх правову природу. Тож, аби уникнути повторювання того, що вже відомо, сфокусуємо увагу на проблематиці відповідальності боржника за дії третіх осіб, яка є одним із видів цивільно-правової відповідальності. Як зазначено у юридичній літературі, у передбачених законом випадках за невиконання або неналежне виконання зобов'язання однією особою заходи цивільно-правової відповідальності можуть бути застосовані щодо іншої особи [2, с. 87]. До такого виду відповідальності законодавець відносить передусім відповідальність боржника за порушення зобов'язання третіми особами, на яких було покладено його виконання (ст. 618 ЦК України). Як передбачено ч. 1 ст. 618 ЦК України, боржник відповідає за порушення зобов'язання іншими особами, на яких було покладено його виконання (ст. 528 ЦК України), якщо договором або законом не встановлено відповідальність безпосереднього виконавця. Можливість відповідальності боржника за порушення зобов'язання третіми особами, на яких було покладено його виконання, передбачена не тільки нормою загального характеру, але й нормами спеціального характеру, з урахуванням окремих видів зобов'язань, для виконання яких залучаються треті особи. Це, наприклад, ч. 2 ст. 902 ЦК України, якщо йдеться про виконання зобов'язань з договорів про надання послуг, ст. 838 ЦК України, якщо йдеться про зобов'язання з підрядних договорів тощо.

Аналізуючи природу такого виду цивільної відповідальності, не можна не зауважити, що, передбачивши ч. 1 ст. 528 ЦК України можливість боржникові залучати третіх осіб для виконання свого обов'язку, законодавець не виключив того, що третьою особою такий обов'язок може бути невиконаний або неналежним чином виконаний, унаслідок чого ч. 2 наведеної статті перебачив положення, згідно з яким у разі невиконання або неналежного виконання обов'язку боржника іншою особою цей обов'язок боржник повинен виконати самостійно. Іншими словами, надавши боржникові право вибору або виконати зобов'язання самостійно, або покласти його виконання на третіх осіб, якщо із цього приводу інше не впливатиме із правової природи тих чи інших зобов'язань чи обмежень законодавчого характеру, законодавець у спосіб, про який йдеться в ч. 2 ст. 528 ЦК України, подбав і про інтереси кредитора, забезпечивши баланс інтересів між суб'єктами основного зобов'язання. Як сказано у юридичній літературі, положення про безпосередню відповідальність за порушення зобов'язання, виконання якого було покладено боржником на третю особу, слугує надійною перепороною для бажаючих ухилитися від відповідальності за порушення договірної зобов'язання [7, с. 366].

Таким чином, внаслідок невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї боржником обов'язку боржник, згідно із ч. 2 ст. 528 ЦК України, такий обов'язок

повинен виконати самостійно. Крім того, у разі настання відповідних умов (підстав) боржник має також понести цивільну відповідальність перед кредитором. Така відповідальність, згідно з ч. 1 ст. 618 ЦК України, охоплюватиме й відповідальність боржника за дії чи бездіяльність третьої особи. Як зазначено в юридичній літературі, сторона за договором може нести відповідальність не тільки за свої дії, але й за дії третіх осіб, на яких було покладено виконання зобов'язання. Підставою відповідальності в цьому разі є вина, але сторона відповідає і за вину третіх осіб, на яких вона в майбутньому може покласти відповідальність за відсутності своєї вини шляхом пред'явлення регресного позову [10, с. 7].

Іншими словами, з огляду на підстави (умови) цивільної відповідальності невиконання чи неналежне виконання третьою особою покладеного на неї боржником обов'язку призводить до порушення нею суб'єктивних прав та інтересів боржника, а боржником – кредитора.

В окремих випадках для покладення виконання боржником обов'язку на третю особу законодавець вимагає отримання згоди кредитора. Однак, як впливає із загальних положень ст. 528 ЦК України, надання кредитором згоди на покладення виконання боржником обов'язку на третю особу не є підставою для звільнення боржника від відповідальності за дії третьої особи. Винятком із цього правила можуть бути обмеження, які випливають із норм спеціального характеру.

Що стосується третьої особи, то така особа цивільно-правову відповідальність за свої дії чи бездіяльність нестиме безпосередньо перед боржником. Це означає, що у разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника за загальним правилом настає відповідальність боржника перед кредитором, а третя особа несе відповідальність перед боржником на умовах, визначених договором, яким опосередковувалося покладення виконання.

Іншими словами, кредитор у разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою обов'язку боржника за загальним правилом має звертатися із позовом до боржника, а не до третьої особи. Такого порядку притягнення до цивільної відповідальності боржника та третьої особи, на яку покладено виконання обов'язку боржника, як правило, дотримуються і у судовій практиці. Так, *залишаючи касаційну скаргу Особи 2 без задоволення, а Постанову Київського апеляційного господарського суду від 28.11.2016 р. у справі № 925/1583/14 Господарського суду Черкаської області за позовом Особи 1 до Особи 2 треті особи без самостійних вимог на предмет спору на стороні відповідача: 1. Особа 3; 2. Фізична особа-підприємець (Особа 4) про стягнення 193751,19 грн без змін, Вищий Господарський суд України погодився із висновком суду апеляційної інстанції про те, що саме відповідач як експедитор-виконавець за договором № 1Д/П відповідає перед позивачем за виконання перевезення вантажу та у разі його пошкодження (втрати) відшкодовує збитки.*

Як впливає із Постанови Вищого господарського суду України 25.10.2012 р., між Особа 1 (транспортний експедитор) та Особа 3 (замовник) укладено договір транспортного експедирування № 25/10/2012-Д, відповідно до якого транспортний експедитор взяв на себе зобов'язання організувати всі необхідні транспортно-експедиторські послуги, пов'язані з перевезенням вантажів замовника (договір № 25/10/2012-Д).

Судами попередніх інстанцій з'ясовано, що 27.08.2013 р. між Особа 1 (експедитор-замовник) та Особою 2 було укладено договір транспортного експедирування № 1 Д/П (договір № 1Д/П), відповідно до пункту 1.1 якого експедитор-виконавець взяв на себе зобов'язання надати транспортні експедиційні послуги з перевезення вантажів автомобільним транспортом у міжнародних сполученнях, згідно із заявками експедитора – замовника.

Водночас Особа 2 залучило фізичну особу – підприємця ОСОБА_4 до перевезення вантажів Особи 3, що підтверджується заявою № 384А/13 від 25.03.2014. Під час перевезення товар Особи 3 був зіпсований та виявився непридатним для подальшої реалізації, внаслідок чого утилізований.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 25.03.2015 у справі № 910/25257/14, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 01.03.2016, за позовом Особи 3 про стягнення з Особи 1 збитків, частково задоволено позовні вимоги Особи 3 та стягнуто з Особи 1 збитки у розмірі 193751,19 грн.

Під час розгляду вказаної справи судом встановлено, що під час перевезення товар Особи 3 був зіпсований та виявився непридатним для подальшої реалізації, внаслідок чого утилізований.

Зазначені обставини стали підставою звернення Особа 1 із позовом до суду у цій справі (з урахуванням заяви про збільшення позовних вимог від 19.05.2016 р.) про стягнення з Особа 2 збитків, завданих неналежним виконанням умов договору № 1 Д/П, стягнутих з позивача Особа 1 на користь Особи 3, у розмірі 193751,19 грн.

Вирішуючи спір по суті, суд першої інстанції виходив з того, що за умовами укладеного між сторонами договору № 1 Д/П від 27.08.2013 р. на відповідача як експедитора покладена відповідальність перед позивачем як замовником за виконання перевезення вантажу та обов'язок у разі його пошкодження (втрати) відшкодувати позивачу збитки; судовими рішеннями у справі № 910/25257/14 з позивача на користь Особи 3 було стягнуто 193751,19 грн. збитків, яка була сплачена позивачем частково шляхом заліку зустрічних однорідних вимог [8].

Як свідчить аналіз наведеної фабули справи, підставою для пред'явлення позову Особи 1 до Особи 2 є відшкодування Особою 1 заподіяних Особі 3 збитків у зв'язку із невиконанням чи неналежним виконанням зобов'язання з договору транспортного експедирування, за яким Особа 1 виступала транспортним експедитором, а Особа 3 – клієнтом. Водночас Особа 2 виступала як третя особа щодо зобов'язання між Особою 1 та Особою 3, зокрема особою, на яку покладено виконання Особою 1 обов'язку з договору транспортного експедирування. Такий порядок захисту цивільних прав та інтересів Особи 1 та Особи 3 узгоджується із порядком, про який ідеться в ч. 1 ст. 618 ЦК України.

Як передбачено ч. 2 ст. 528 ЦК України, у разі невиконання або неналежного виконання обов'язку боржника іншою особою цей обов'язок боржник повинен виконати сам. Це свідчить про те, що безпосередньо суб'єктом цивільної відповідальності у разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою обов'язку боржника виступатиме сам боржник. Такий висновок ґрунтується на тому, що виконання обов'язку боржника хоч і здійснюватиметься третьою особою, але в безпосередніх правовідносинах з кредитором перебуває боржник. Це означає, що в разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою обов'язку замість боржника кредитор, якщо інше не передбачено договором або законом, звернутися з відповідною вимогою може тільки до боржника.

З іншого боку, порівнюючи загальне положення ч. 2 ст. 528 ЦК України та ч. 1 ст. 618 ЦК України, не можна не зауважити, що законодавець у ч. 1 ст. 618 ЦК України, хоч і передбачив можливість учасникам цивільних відносин у разі покладення виконання обов'язку боржника на третю особу врегулювати питання цивільної відповідальності по-іншому, однак такі договірні положення не виключатимуть дії загального правила ч. 2 ст. 528 ЦК України з огляду на її імперативний характер. Це означає, що в разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника матимуть місце підстави для застосування ч. 2 ст. 528 ЦК України і, як наслідок, виникнуть підстави для настання цивільної відповідальності також і боржника перед кредитором, а не тільки третьої особи. Іншими словами, в кредитора з'явиться право вибору: або пред'являти право вимоги безпосередньо до третьої особи, якщо для цього будуть підстави, про які йдеться в ч. 1 ст. 618 ЦК України, або до боржника через ч. 2 ст. 528 ЦК України. Як наслідок, не можна погодитися із висловленою В.Д. Примаком думкою щодо невиправданості запровадження відповідного винятку з викладеного у ст. 618 ЦК України правила про безпосередню відповідальність боржника за невиконання зобов'язання особами, на яких його виконання було покладено. Як зазначено автором, у договірних зобов'язаннях кредитор зв'язаний лише з несправним боржником (тобто йдеться про відносні правовідносини, які характеризуються визначеністю їх суб'єктного складу), а не з контрагентом свого боржника, тому і відповідати за порушення зобов'язання повинен боржник за порушенням договором, а не третя особа – безпосередній виконавець [7, с. 362]. Іншими словами, законодавець, хоч і передбачив як виняток із правила можливість прямої відповідальності третьої особи, на яку покладено виконання боржником обов'язку перед кредитором, тим не менше він не звільняє у цьому разі від відповідальності самого боржника.

Висновки. Таким чином, у разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника, з одного боку, виникнуть правові наслідки для третьої особи перед боржником, а з іншого – для боржника перед кредитором. В останньому випадку змістом таких правових наслідків будуть санкції цивільно-правової відповідальності, що й послужило передумовою для виділення цього виду цивільної відповідальності серед інших. Іншими словами, у частині відповідальності боржника за дії чи бездіяльність третьої особи через юридично-фактичні підстави виникнення цього виду цивільної відповідальності це буде також відповідальність боржника за дії (бездіяльність) третьої особи. Як наслідок, для виникнення цього виду цивільної відповідальності повинен мати місце такий юридичний склад, як факт, яким опосередковується виникнення основного та самостійного зобов'язання, а також факт невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника. Крім того, в разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника в кредитора з'явиться право вибору або пред'являти право вимоги безпосередньо до третьої особи, якщо для цього будуть підстави, про які йдеться в ч. 1 ст. 618 ЦК України, або до боржника через ч. 2 ст. 528 ЦК України.

Використана література:

1. Відповідальність у приватному праві : монографія / І. Безклубий та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 416 с.
2. Габріадзе М. Система цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 85–92.
3. Заїка Ю.О. Юридична природа відповідальності без вини. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 7–14.
4. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва : Юридическая литература, 1975. 880 с.
5. Кузнецова Н.С. Вибрані праці. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. 544 с.
6. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
7. Примак В.Д. Вина і добросовісність у цивільному праві : теорія, законодавство, судова практика. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 432 с.
8. Постанова Верховного Суду України від 9 вересня 2014 р. у справі № 3-71гс14. URL: www.reyestr.gov.ua.
9. Сібільов М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2004. № 2(37). С. 80–88.
10. Сулейменов М.К. Ответственность за просрочку исполнения договорного обязательства по советскому гражданскому праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1966. 15 с.

References:

1. Vidpovidalnist u pryvatnomu pravi: monohrafiia [Liability in private law: a monograph] / I. Bezklubyi ta in.; za zah. red. I. Bezkluboho. Kyiv: Hramota, 2014. 416 s. [in Ukrainian].
2. Habriadze, M. (2020). Systema tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia zoboviazannia [Civil liability system for breach of obligation]. *Yurydychnyi visnyk*. No. 1. S. 85–92 [in Ukrainian].
3. Zaika, Yu.O. (2014). Yurydychna pryroda vidpovidalnosti bez vyny [The legal nature of liability without fault]. *Yurydychna Ukraina*. No. 5. S. 7–14 [in Ukrainian].
4. Ioffe, O.S. (1975). Obyazatelstvennoe pravo [Obligation right]. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 880 s. [in Russian].
5. Kuznietsova, N.S. (2014). Vybrani pratsi [Selected works]. Kyiv: PrAT “Yurydychna praktyka”, 544 s. [in Ukrainian].
6. Luts, V.V. (2013). Stroky i termyny u tsyvilnomu pravi [Terms and conditions in civil law]: monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter, 320 s. [in Ukrainian].
7. Prymak, V.D. (2008). Vyna i dobrosovinnost u tsyvilnomu pravi: teoriia, zakonodavstvo, sudova praktyka [Guilt and good faith in civil law: theory, law, case law]. Kyiv: Yurinkom Inter, 432 s. [in Ukrainian].
8. Verkhovnyi Sud Ukrainy 2014. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 9 veresnia 2014 r. u spravi No. 3-71hs14 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine of September 9, 2014 in the case]. Retrieved from: www.reyestr.gov.ua [in Ukrainian].

9. Sibilov, M. (2004). Pidstava ta umovy tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia dohovirnykh zoboviazan za chynnym Tsyvilnym kodeksom Ukrainy. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy [Grounds and conditions of civil liability for breach of contractual obligations under the current Civil Code of Ukraine]. Kharkiv: Pravo, No. 2(37). S. 80–88 [in Ukrainian].
10. Suleymenov, M.K. (1966). Otvetstvennost za prosrochku ispolneniya dogovornogo obyazatelstva po sovetskomu grazhdanskomu pravu [Responsibility for the delay in the fulfilment of a contractual obligation under Soviet civil law]: avtoref. diss. ...kand. yurid. nauk: 12.00.03. Moskva, 15 s. [in Russian].

Kuzmych O. Ya. Legal aspects of civil liability of the debtor for breach of obligation by third parties who were entrusted with its implementation (Part 1 of Article 618 of the Civil Code of Ukraine)

The article analyzes the general provisions of the legal nature of civil liability. Attention is drawn to its relationship with sanctions in civil law. Emphasis is placed on the grounds (conditions) of the onset of civil liability. Through the prism of the general provisions of the institute of entrusting the debtor's performance to third parties, the legal aspects of the debtor's civil liability for breach of the obligation by third parties on whom its performance was entrusted are considered (Part 1 of Article 618 of the Civil Code). That is, this article deals with one of the types of civil liability, namely liability for actions (inaction) of third parties. In this case, we are talking about third parties who are in a legally significant legal relationship with the debtors of the principal obligation.

Attention is drawn to the features of the application of Part 2 of Art. 528 of the Civil Code of Ukraine, which envisages the laying of civil liability on the debtor in case the third person will not comply with such duty. In particular, as provided by the provision of the legal norm in case of non-fulfilment or improper performance of the debtor's duty by another person, this duty debtor must perform itself. As a result, it was concluded that the legislator though predicted as an exception to the rule of the possibility of direct responsibility of the third person, which is entrusted with the debtor of duty, before the creditor, nevertheless he does not exempt in this case from the responsibility of the debtor.

In addition, it is also noted that the following legal composition must occur for this type of civil liability: the fact that is mediated by the emergence of basic and independent obligations, as well as the fact of non-fulfilment or improper performance of a third person laid down by the debtor's duty.

Key words: *civil liability, participants in civil relations, debtor, creditor, third person, obligation, duty, right to reverse requirement (regress).*